

ARCHITEKTURA KRYNICY – ZDROJU.

Szanowni Państwo – Droga Rodzino, Przyjaciele Stowarzyszenia Rodu Krygowskich!

Mój referat niejako otwiera nasz V Zjazd Rodziny Krygowskich, który po raz pierwszy odbywa się w najznakomitszym uzdrowisku Małopolski – w Krynicy Zdroju. Jest to dla mnie zaszczyt, ale także spore wyzwanie, powiedzieć w kilku słowach o architekturze Krynicy – perły polskich uzdrowisk, o architekturze, która stanowi najbardziej widoczne świadectwo kultury, tak znakomicie tu zarysowane na przestrzeni ponad 200 lat.

Podobnie jak w wypadku większości polskich kurortów kierunki rozwoju urbanistycznego i architektonicznego Krynicy wyznaczały walory przyrodnicze – źródła wód mineralnych, topografia oraz funkcje związane z lecznictwem i wypoczynkiem.

Krynica położona jest w Dolinie Potoku Krynicy i jej bocznych dopływów: Czarnego Potoku i Palenicy, w masywie tzw. Beskidu Krynicy, stanowiącego część Beskidu Sądeckiego. Dolina, w której usytuowane jest uzdrowisko posiada ekspozycję południową, a od strony wschodniej, zachodniej i północnej otoczona jest przez łagodne wzniesienia: Górę Parkową, Górę Krzyżową i Koci Zamek.

Początki osady w miejscu dzisiejszej Krynicy wiążą się z wsią Krzenycze, założoną w 1547 roku w przywileju biskupa krakowskiego Samuela Maciejowskiego¹. Wieś założona została na prawie włoskim, a jej nazwa wywodzi się od nazwy topograficznej, która oznacza źródło lub źródło. Już w wieku XVII znane były źródła krynickie i ich lecznicze właściwości, co stymulowało rozwój miejscowości. O źródłach krynickich jako pierwszy pisze Gabriel Rzączyński w 1721 r. w dziele *Historia naturalna osobliwości Królestwa Polskiego*, jednak decyzję o utworzeniu w Krynicy uzdrowiska podejmuje Franc Stix von Saunbergen w roku 1793, gdy Galicja znajduje się już pod panowaniem Dynastii Habsburgów. W tym czasie prof. Baltazar Hacquet z Uniwersytetu Lwowskiego dokonuje pierwszej naukowej analizy źródła krynickiego².

* mgr inż. arch. Monika Gała – Walczowska, Studia Doktoranckie Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej.

¹ W. Krygowski, *Krynica, Muszyna, Żegiestów, Piwniczna i okolice*, Warszawa 1974, s. 11.

² *Ibidem*.

Początki architektury uzdrowiskowej.

Pierwsza połowa XIX wieku wiąże się z budową pierwszych obiektów związanych z funkcją uzdrowiskową Krynicy, a tym samym z rozwojem architektury drewnianej. W roku 1804 wzniesiono pierwszy budynek Łazienek Mineralnych, tzw. *Mały Domek*, a w 1808 roku pawilon Pijalni nad Zdrojem Głównym, zbudowany w formie kolistej altany, z dachem zwieńczonym latarnią, w modnym wówczas stylu chińskim, połączony z krytym deptakiem, autorstwa Burggalera³. W roku 1863 ten pierwszy uzdrowiskowy obiekt przeniesiono Parku Słotwińskiego, położonego wzdłuż ulicy Piłsudskiego.

Fot. 1. Dawny pawilon Pijalni nad Zdrojem Głównym – obecnie Pijalnia *Słotwinka*, źródło ilustracji: www.krynica.pl

Z początkiem XIX wieku powstał pierwszy plan zagospodarowania przestrzennego Krynicy, który zakładał między innymi budowę ujęć wód, regulację potoków, rozbudowę dróg, a także założenie w 1810 roku na obecnej Górze Parkowej parku spacerowego w stylu angielskim z zachowanym do dziś układem ścieżek oraz altanami „Wanda” i „Marzenie”. O kompozycji urbanistycznej Krynicy tak pisze prof. Janusz Włodarczyk: „Krynica wyróżnia się jako pozytywny przykład działań urbanistycznych, w samym jej centrum. O wartości architektonicznej przestrzeni nie świadczą budynki jako takie, lecz ich wzajemny kontekst czy inaczej – układ przestrzenny większej skali. To, co w Krynicy stało się jego istotą, to rozdzielanie komunikacji serca uzdrowiska, kołowej i pieszej, w sposób konsekwentny i przekonujący. Stworzono deptak, *corso* znacznej skali, co dla określonego typu użytkowników: letników, kuracjuszy i narciarzy jest niezbędne. Ma on długą historię, początki sięgają 1825 roku. Jest to dokonanie bezprecedensowe, zwykle w centrach takich ośrodków w szczycie sezonu mamy do czynienia z przepychaniem się w ciasnych ulicach [...] Mimo znacznej liczby odwiedzających Krynice [...] nie odczuwa się tłoku, także dzięki sprzężeniu deptaku z parkiem miejskim, oddzielającym przestrzeń dla spacerowiczów od głównego nurtu miejskiego miasta i kurortu łącznie, a z drugiej strony z Górą Parkową, niemal leśnym już arealem. Dopiero na takiej kanwie docenić można walory poszczególnych obiektów architektonicznych [...]”⁴.

³ J. Ross, *Architektura drewniana polskich uzdrowisk karpaccich (1835 – 1914)*, [w:] Sztuka 2 połowy XIX wieku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Łódź listopad 1971, red. T. Hrankowska, Warszawa 1973, s. 151 – 172.

⁴ J. Włodarczyk, *Archinotatnik*, Katowice 2006, s. 110-111.

Rozkwit Krynicy.

Dynamiczny rozwój Krynicy przypada na drugą połowę XIX wieku, kiedy uzdrowisko zyskuje uznanie arystokracji, artystów oraz polityków. W roku 1852 na czele Komisji Zdrojowej⁵ staje jeden z najwybitniejszych balneologów Uniwersytetu Jagiellońskiego – prof. Józef Dietl, twórca Komisji Balneologicznej przy Krakowskim Towarzystwie Naukowym, słynny Prezydent Krakowa w latach 1866–74. To właśnie Dietlowi Krynica, a także inne galicyjskie uzdrowiska zawdzięczają swój rozwój. Prof. Józef Dietl dokumentuje swoje badania w rozprawie naukowej pt. *Uwagi nad zdrojowiskami krajowymi*⁶.

Przełomowe znaczenie dla Krynicy miało także otwarcie w roku 1876 Kolei Tarnowsko – Leluchowskiej oraz rozbudowa drogi do Muszyny, która usprawniła dojazd do uzdrowiska kuracjuszy z całej Galicji⁷.

Rosnąca popularność Krynicy wpłynęła na kształtowanie się układu urbanistycznego. Za sprawą prof. Józefa Dietla podjęto decyzję o utworzeniu Bulwarów oraz krytego Deptaka Szwajcarskiego, co wiązało się z koniecznością wycinki drzew wokół źródeł, a zarazem przysporzyło materiału budowlanego, stymulując rozwój architektury drewnianej⁸.

Fot. 2. Bulwary Dietla, źródło ilustracji: www.ukz.nazwa.pl

Wzdłuż Potoku Kryniczanki powstają liczne wille, a wśród nich: *Węgierska Korona*, *Kosynier*, *Biała Róża*, *Witoldówka*, *Biały Orzeł*, *Wista*, *Urszula*, *Romanówka* oraz nieistniejące wille *Litwinka* i *Tatrzańska*. Drewniana architektura willowa posiadała wspólne cechy charakterystyczne. Ówczesne wille budowano na kamiennej podmurówce, a większość urozmaicały bogato dekorowane ganki. Budynek ten noszą znamiona stylu szwajcarskiego,

⁵ Komisja Zdrojowa była organem opiniującym wszystkie inwestycje w uzdrowisku. W jej skład wchodził architekt, lekarze uzdrowiskowi, właściciele dóbr krynickich.

⁶ J. Dietl, *Uwagi nad zdrojowiskami krajowymi ze względu na ich skuteczność, zastosowanie i urządzenie*. Cz. 1. Kraków 1858, s. 101.

⁷ J. Purchla, *Jan Zawiejski architekt przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 1986, s. 29.

⁸ J. Ross, op. cit., s. 156.

który widoczny jest głównie w detalu. Juliusz Ross wskazuje na drewnianą architekturę uzdrowisk jako załączek stylu zakopiańskiego. Niektóre przykłady uzdrowskiej architektury drewnianej zawierają także elementy architektury norweskiej⁹.

Drewniana architektura XIX – wiecznej Krynicy to także znaczące obiekty użyteczności publicznej. Pierwszym architektem, który wniósł do krynickiej architektury europejski rozmach był Feliks Księżarski – autor między innymi Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Feliks Księżarski wywodził się z osiadłej w Krakowie rodziny kupieckiej. Studiował w Monachium, Karlsruhe oraz w Paryżu. Pracę na rzecz Krynicy rozpoczął w latach 50-tych XIX wieku¹⁰.

Najważniejszym w Krynicy budynkiem autorstwa arch. Feliksa Księżarskiego są *Stare Łazienki Mineralne* (1857 – 66). Jest to budowla drewniana, która z czasem została otynkowana. Obiekt składa się z trzech dwutraktowych skrzydeł – frontowego oraz skrzydeł bocznych. Architektura *Starych Łazienek Mineralnych* wzorowana była na budowlach uzdrowiska Franzenbad, do którego udał się Księżarski przed podjęciem zlecenia.

Fot. 3. Stare Łazienki Mineralne (1857 – 66) arch. Feliks Księżarski, źródło ilustracji: www.ukz.nazwa.pl

Styl Łazienek Mineralnych zawiera cechy architektury neogotyckiej i szwajcarskiej¹¹. Budynek urozmaicony został trzema charakterystycznymi wieżyczkami. W środkowej umieszczono zegar, który sprowadzono do Krynicy z Pragi. Obiekt posiada boczne ryzality i ozdobne belwederki. W swoim czasie budynek ten był jednym z najnowocześniejszych tego typu w Europie.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Z. Białkiewicz, *Feliks Księżarski (1820 – 1884) krakowski architekt epoki historyzmu*, Kraków 2008.

¹¹ *Ibidem*, op. cit., s. 57.

W roku 1880 ukończono utrzymane w stylu eklektycznym *Łazienki Borowinowe* – także autorstwa arch. Feliksa Księgarskiego. Otwarcie tych ważnych i prestiżowych obiektów uzdrowiskowych, znacząco wpłynęło na dalszy rozwój Krynicy.

Fot. 4. Łazienki Borowinowe (1880) arch. Feliks Księgarski, źródło ilustracji: www.ukz.nazwa.pl

Feliks Księgarski był także autorem niezrealizowanego projektu murowanej kaplicy na terenie Parku Zdrojowego.

W 1863 roku zrealizowano inny projekt drewnianej świątyni, zbudowanej na planie krzyża, o konstrukcji zrębowej, szalowanej, z dachem krytym gontem¹². Kaplica – nazywana *Kościółem Parkowym*, zawiera motywy inspirowane architekturą cerkiewną. Jej wyposażenie stanowią dwa ołtarze z przełomu XIX i XX stulecia z obrazami ukazującym Przemienienie Pańskie i Matkę Bożą Częstochowską¹³.

Fot. 5. Kościół Parkowy (1863), fot. autorki.

¹² *Ibidem*, op. cit., s. 59-60.

¹³ www.krynica.pl

Nie zachował się ważny dla Krynicy obiekt o funkcji uzdrowskowej – drewniany budynek *Starej Pijalni* projektu arch. Feliksa Księżarskiego z 1869 roku. Ten oryginalny budynek można podziwiać dzięki starym fotografiom. *Stara Pijalnia* składała się z dwóch części – obudowy źródła oraz krytego deptaka w formie otwartej galerii¹⁴.

Fot. 6. Stara Pijalnia (1869) arch. Feliks Księżarski, źródło ilustracji: www.ukz.nazwa.pl

Na skraju Parku Słotwińskiego w roku 1870 usytuowano ażurowy drewniany pawilon dla orkiestry, która koncertowała na wolnym powietrzu. Obecnie mieści on restaurację *Koncertową*.

Fot. 7. Budynek pawilonu dla orkiestry (1870) – obecnie Restauracja Koncertowa, źródło ilustracji: www.restaurajakoncertowa.pl

¹⁴ Z. Białkiewicz, op. cit., s. 118.

W roku 1883 arch. Tadeusz Stryjeński realizuje w Krynicy drewniany budynek teatru¹⁵. Elewację frontową budynku urozmaicał wgłębiony portyk arkadowy. Teatr był siedzibą zespołu przyjeżdżającego z Krakowa, który uświetniał swymi występami pobyt kuracjuszy. Występowali tu między innymi Ludwik Solski i Helena Modrzejewska. W czasie II wojny światowej budynek teatru spłonął, najprawdopodobniej na skutek podpalenia¹⁶.

Kolejnym słynnym architektem przełomu XIX i XX wieku projektującym dla Krynicy był arch. Jan Zawiejski – jeden z najwybitniejszych przedstawicieli epoki historyzmu w architekturze. Architekt wywodził się ze starej krakowskiej rodziny żydowskiej – Feintuch. Studiował we Wiedniu, a praktykował między innymi u Heinricha von Ferstel – autora Uniwersytetu Wiedeńskiego i Kościoła Wotywnego¹⁷.

Od roku 1884 arch. Jan Zawiejski rozpoczął samodzielną działalność architektoniczną. W tym samym roku rozpisano konkurs na *Dom Zdrojowy*, będący najważniejszym budynkiem i dominantą urbanistyczną uzdrowiska. Wśród nadesłanych prac był projekt autorstwa arch. Juliana Niedzielskiego i arch. Jana Zawiejskiego, który zdobył I miejsce i został przeznaczony do realizacji.

Fot. 8. Stary Dom Zdrojowy (1884 – 1889) arch. Julian Niedzielski, arch. Jan Zawiejski, fot. autorki.

Dom Zdrojowy w Krynicy realizowany był w latach 1884 – 1889. Jest to jeden z najlepszych pod względem architektonicznym obiektów historyzmu w Galicji końca XIX wieku¹⁸. Okazały, trzykondygnacyjny gmach, utrzymany jest w nurcie neorenesansu, zaprojektowany został na planie wydłużonym, z trzema ryzalitami oraz dwoma skrzydłami bocznymi. Część reprezentacyjną stanowi środkowy, najbardziej wysunięty i zaakcentowany

¹⁵ J. Ross, op. cit., s.168.

¹⁶ I. Dańko, *Krynica – spacerownik*, Dodatek do Gazety Wyborczej – Kraków 16 czerwca 2010, s. 11.

¹⁷ J. Purchla, op. cit., s. 14 – 28.

¹⁸ J. Purchla, op. cit., s. 88.

ryzalit, mieszczący reprezentacyjny hall na parterze i efektowną salę balową na piętrze, w której do dziś odbywają się bale, recitale i koncerty. W północnym skrzydle *Starego Domu Zdrojowego* mieści się Pijalnia wody Mieczysław.

Arch. Jan Zawiejski projektuje dla Krynicy w tym czasie także niezrealizowany Pensjonat otwartego w 1884 roku *Zakładu Hydropatycznego* Dr Henryka Ebersa, zlokalizowanego w pobliżu źródła Jana, obiektu dziś już nieistniejącego. Na jego miejscu wybudowano w 2007 roku nowy budynek *Hydropatii*.

Kolejną realizacją arch. Jana Zawiejskiego jest kościół PW Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (1888 – 92). Wspomnieć należy, iż architekt wykonał projekt i nadzorował budowę nieodpłatnie, wspierając w ten sposób komitet budowy kościoła. Świątynia usytuowana u zbiegu ulic Zdrojowej, Piłsudskiego i Kościelnej, wzniesiona została w stylu wczesnego włoskiego renesansu na planie krzyża rzymskiego¹⁹.

Fot. 9. Kościół PW Najświętszej Marii Panny (1888 – 92), arch. Jan Zawiejski, przebudowa (1932 – 35) arch. Franciszek Mączyński, źródło ilustracji: www.wikipedia.pl, fot. Piotr Marek Kuźmitowicz

W latach 1932-35 kościół przebudował i powiększył krakowski architekt Franciszek Mączyński. Kościół Zdrojowy posiada trzy nawy główne i nawę poprzeczną będącą pozostałością sprzed rozbudowy. W prezbiterium znajduje się rzeźbiona w drewnie figura Matki Bożej Wniebowziętej wykonana przez Henryka Burca. Uwagę przyciąga mozaikowa Droga Krzyżowa i mozaika w podniebiu kopuły przedstawiająca sceny biblijne – dzieła Stanisława Jakubczyka²⁰.

W czasie pracy w Krynicy Jan Zawiejski otrzymuje także kilka innych zleceń. Między innymi wykonuje niezrealizowane projekty willi *Witoldówka* i *Tatrzańska*. Obie willie projektowane były jako obiekty murowane, inspirowane ówczesnymi budynkami hotelowymi z Meranu – słynnego kurortu Południowego Tyrolu. Prawdopodobnie na wniosek

¹⁹ *Ibidem*, op. cit., s. 94 – 97.

²⁰ www.krynica.pl

zleceńodawcy dr Bolesława Skórczewskiego, Zawiejski przeprojektowuje obie wille na zrealizowane później budynki drewniane²¹.

Fot. 10. Willa Witoldówka (1888) arch. Jan Zawiejski (prawdopodobnie), źródło ilustracji: www.gazeta.pl, fot. Ireneusz Dańko

Ludność łemkowska pierwotnie zamieszkująca okoliczne tereny posiadała w Dolnej Krynicy – wsi parafię greckokatolicką, erygowaną w 1651 roku. Murowaną cerkiew greckokatolicką wzniesiono na miejscu XVII – wiecznej drewnianej w latach 1865 – 75²².

Z końcem XVIII wieku zaczęli osiedlać się w Krynicy wyznawcy religii mojżeszowej. Uzdrowisko stało się ulubionym miejscem ludności żydowskiej – mieszkańców oraz kuracjuszy. W drugiej połowie XIX wieku do Krynicy przybywało kilka tysięcy kuracjuszy rocznie. Wzniesiono wtedy dwie murowane synagogi – na rogu ulic Kraszewskiego i Polnej oraz przy ul. Piłsudskiego, a także mykwę i wiele budynków willowych i pensjonatów²³.

Przy ul. Pułaskiego, wiodącej w stronę Tylicza, zrealizowano w drugiej połowie XIX wieku liczne obiekty sanatoryjne, a wśród nich *Soplicowo* oraz *Dwór* (ówcześnie dom dr Henryka Ebersa). Z końcem XIX wieku wzniesiono także na początku ul. Piłsudskiego dwie usytuowane naprzeciwko siebie kamienice *Berło* i *Koronę*, tworzące rodzaj urbanistycznej bramy. Oba budynki są murowane, dwukondygnacyjne, o cechach kamienic mieszczańskich. Górna kondygnacja wykonana jest z cegły łączonej z fragmentami kamiennymi.

W latach 1907-1908 założono oświetlenie elektryczne i międzymiastowe połączenie telefoniczne, a kilka lat później otwarto odcinek kolei lokalnej Krynica – Muszyna. W tym czasie zostały ustalone granice miasta Krynicy Zdroju, które wyodrębniono od Wsi Krynicy. Wybuch I Wojny Światowej na kilka lat zahamował rozwój uzdrowiska.

²¹ J. Purchla, op. cit., s. 102.

²² Krynica – Zdrój. Informator turystyczny 2008, Pruszków 2008, s. 84.

²³ www.sztetl.org.pl

Okres międzywojenny.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę uzdrowisko przeszło na własność Państwa Polskiego. Przystąpiono do odnowy wielu istniejących obiektów, a także podjęto działania na rzecz dalszego rozwoju Krynicy, co wiązało się z powołaniem na nowo Komisji Zdrojowej, na czele, której stanął – inż. Leon Nowotarski, absolwent Politechniki Lwowskiej.

W okresie międzywojennym coraz rzadziej wznoszono obiekty drewniane na rzecz okazałych murowanych budynków uzdrowiskowych.

Pierwszym znaczącym dla Krynicy obiektem zrealizowanym w okresie międzywojennym były *Nowe Łazienki Mineralne* (1924 – 28)²⁴. Projekt monumentalnego gmachu wykonał architekt Władysław Klimczak, projektujący dla Lwowa i Krakowa. Był on autorem między innymi szpitala im. dr Józefa Babińskiego w Krakowie – Kobierzynie.

Fot. 11. Nowe Łazienki Mineralne (1924 - 28), arch. Władysław Klimczak, źródło ilustracji: www.krynica.pl

Budynek Nowych Łazienek zaprojektowany został w duchu neoklasycyzmu, a elementem charakterystycznym jest usytuowana w części frontowej podwójna kolumnada zwieńczona długim balkonem, spinającym przeciwległe skrzydła dwukondygnacyjnego gmachu²⁵. Wnętrza Nowych Łazienek – zwłaszcza hall główny oraz klatkę schodową zdobią kamienne detale oraz malowidła ściennie.

W dwudziestoleciu międzywojennym, w miejscu dawnego pawilonu dla orkiestry, zbudowano muszlę koncertową.

²⁴ *Architektura i budownictwo*, Warszawa 1926, nr 10/11.

²⁵ O. Czerner, *Formal directions in Polish architecture*, [w:] *East European Modernism*, red. W. Leśnikowski, London 1996, s. 186 – 187.

Fot. 12. Muszla Koncertowa, źródło ilustracji: www.krynica.pl

Kolejnym budynkiem potwierdzającym renomę międzywojennej Krynicy było *Sanatorium Lwigród*, wzniesione w 1929 roku ze składek lwowskich urzędników, autorstwa wybitnego architekta Eugeniusza Czerwińskiego. Był on absolwentem, a następnie Profesorem Politechniki Lwowskiej. Był także autorem wielu prestiżowych realizacji, między innymi, we współpracy z arch. Alfredem Zachariewiczem, Gmachu Poczty Głównej we Lwowie, a także *Pawilonów Targów Wschodnich* w latach 1921 – 1924, lwowskiego kinoteatru *Palace* czy *Domu Techników Politechniki Lwowskiej*²⁶.

Fot. 13. Sanatorium Lwigród (1929), arch. Eugeniusz Czerwiński, źródło ilustracji: www.lwigrod.pl

²⁶ www.lwow.com.pl

Sanatorium Lwigród wzniesione zostało w stylu eklektycznym, zawierającym elementy klasycystyczne i neorenesansowe. Elementem charakterystycznym budynku są imponujące kamienne schody, stanowiące kompozycyjną bazę obiektu, a także dekoracyjny wystrój wnętrz wzbogacony przez cykl obrazów przedstawiających sceny mitologiczne i „Historię tańca”, autorstwa lwowskich malarzy – Kazimierza Sichulskiego i Feliksa Wygrzywańskiego. W okresie międzywojennym *Sanatorium Lwigród* należało do najnowocześniejszych budynków uzdrowiskowych w Polsce i jako jedyne w Krynicy wyposażone było w salę operacyjną, pokoje zabiegowe z wannami do kąpieli oraz gabinet rentgenowski. Po 1981 roku sanatorium zamknięto, przez co mocno podupadło. Dopiero w 2005 roku dzięki nowemu nabywcy Lwigród został odrestaurowany.

Kolejnym wybitnym architektem projektującym w Krynicy był twórca Katedry Architektury Monumentalnej Politechniki Lwowskiej – prof. Witold Minkiewicz²⁷. Był on autorem jednego z najznakomitszych budynków użyteczności publicznej II Rzeczypospolitej – *Nowego Domu Zdrojowego* w Krynicy, który otwarty został w sezonie letnim 1939 roku.

Fot. 14. Nowy Dom Zdrojowy (1939), arch. Witold Minkiewicz, źródło ilustracji: www.krynica.pl

Budynek zakomponowany został z dwóch wysuniętych skrzydeł połączonych, a zarazem podbudowanych arkadami, podkreślającymi horyzontalność i monumentalny charakter całego założenia. Zarówno rytm arkad od strony frontowej jak i elewacja od strony Góry Parkowej, może nasuwać skojarzenia z racjonalizmem włoskim²⁸.

W części sanatoryjnej budynek ma wysokość 4 kondygnacji, z wyniesionymi do 5 kondygnacji skrzydłami bocznymi. W parterze *Nowego Domu Zdrojowego* od strony podcieni zlokalizowano usługi handlowe. Wystrój wnętrz podziwiać można wstępując choćby do apteki czy cukierni, gdzie marmurowe okładziny ścienne dopełniają eleganckie mosiężne detale.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Por. W. Leśnikowski, *Functionalism In Polish architecture*, [w:] *East European Modernism*, red. W. Leśnikowski, London 1996, s. 203.

Fot. 15. Dawny Oficerski Dom Wypoczynkowy (1938) po przebudowie, arch. Adolf Szyszko – Bogusz, fot. autorki

Cennym budynkiem z tego okresu był także *Oficerski Dom Wypoczynkowy* przy ul. Pułaskiego, autorstwa prof. Adolfa Szyszko – Bohusza, znakomitego architekta, założyciela Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, autora między innymi Banku PKO, Domu Plastyka w Krakowie, a także Domu Zdrojowego w Żegiestowie. W ostatnim czasie *Oficerski Dom Wypoczynkowy* został przebudowany, co pociągnęło za sobą znaczne zmiany i zniszczenie pierwotnej tkanki architektonicznej²⁹.

Na uznanie zasługują także inne budynki powstałe w latach 30-tych w uzdrowisku: monumentalny Gmach Poczty Polskiej oraz modernistyczny Budynek PKO.

Fot. 16. Budynek Poczty Polskiej, fot. autorki.

²⁹ E. Węclawowicz – Bilka, *Uzdrowiska polskie. Zagadnienia programowo-przestrzenne*, Kraków 2008, s. 135.

W Krynicy powstało w okresie międzywojennym sporo pensjonatów, hoteli i prywatnych willi. Wśród nich miejsce szczególne zajmuje hotel *Patria* Jana Kiepury wybudowany w latach 1936 – 38 przez wybitnego polskiego architekta Bohdana Pniewskiego, autora gmachu Sejmu Polskiego i Teatru Wielkiego w Warszawie.

Fot. 17. Pensjonat Patria (1936 – 38), arch. Bohdan Pniewski, fot. autorki.

Luksusowa willa utrzymana jest w nurcie łagodnego modernizmu, będącego mieszaniną neoklasycyzmu i funkcjonalizmu. Wyprowadzone na zewnątrz filary konstrukcyjne, rytmicznie akcentują elewację budynku nadając jej ekspresyjny wyraz³⁰. Budynekowi *Patrii*, a także innym kreacjom Bohdana Pniewskiego można przypisać inspirację architekturą Augustea Perreta. Jest to rodzaj „monumentalizmu z modernistycznym dekoracjonizmem”³¹. Pensjonat wyposażony został w windy, centralne ogrzewanie oraz centralę telefoniczną. Luksusowe wnętrza wykończono okładzinami kamiennymi z marmuru i alabastru. Korespondują one z charakterem całego budynku.

Wśród zbudowanych w okresie międzywojennym pensjonatów wspomnieć należy także modernistyczny *Pensjonat Rapsodia*, romantyczny *Zameczek*, a także *Pensjonat Kasztelanka* – przykład eleganckiego, łagodnego modernizmu, zawierającego cechy funkcjonalizmu.

³⁰ W. Leśnikowski, op. cit., s. 217.

³¹ Z. Tołoczek, *Nowatorstwo czy epigonizm? Kilka uwag na marginesie polskiego póżmodernizmu lat dwudziestych i trzydziestych*, Czasopismo Techniczne z. 1-A/2001, s. 4.

Fot. 18. Pensjonat Kasztelanka, fot. autorki.

Wiele willi utrzymanych było w nurcie klasycystycznym lub dworskowym. Profesor Elżbieta Węclawowicz – Bilśka, autorka monografii *Uzdrowiska Polskie*, tak charakteryzuje ten typ zabudowy uzdrowskiej: „Obiekty mieszkalne realizowane we wczesnym okresie kreacji założenia, położone najbliżej terenów leczniczych, nawiązywały do powszechnie obowiązujących wzorów architektury pałacowo – dworskiej, wznoszone zarówno z drewna jak i w konstrukcji murowej. W latach 30. XX w. pojawiły się obiekty awangardowej architektury modernistycznej o płynnych liniach balkonów, perfekcyjnych proporcjach, wykończone szlachetnymi materiałami i okładzinami z naturalnego kamienia”³². Przykłady architektury willowo – pensjonatowej nurtu dworskiego w Krynicy to: *Małopolanka*, *Leśna Polana*, czy *Dworek pod Blachą*. Nurt funkcjonalistyczny reprezentują między innymi pensjonaty *Bajka*, *Exploris*, *Tryumfy* czy *Żółta Róża*. Na uwagę zasługuje usytuowana na zboczu Góry Parkowej - Willa Prezydencka, autorstwa arch. Romualda Gutta, której bryłę włączono w budynek obecnego Hotelu Prezydent.

Fot. 19. Willa Prezydencka (1933), arch. Romuald Gutt, źródło ilustracji: www.hotelprezydent.com

³² E. Węclawowicz – Bilśka, *Mieszkać w uzdrowisku*, Czasopismo Techniczne PK, z.-1-A/2007, s. 190.

Zarówno materiały jak i poziom rzemiosła budowlanego w okresie międzywojennym był bardzo wysoki. Do dziś możemy podziwiać przykłady obiektów, które przetrwały w dobrym stanie bez remontów.

W latach dwudziestych zmodernizowano Park Zdrojowy. Z inicjatywy profesora Akademii Rolniczej z Krakowa – Edwarda Chodzickiego poszerzono ścieżki, zasadzono egzotyczne drzewa, a także wykonano przecinki odsłaniające piękne widoki³³.

Na przełomie lat 20. i 30. na miejscu XIX – wiecznych pawilonów nad źródłami *Jana i Józefa* na terenie *Parku Zdrojowego*, u podnóża Góry Parkowej wzniesiono nowy drewniany budynek – obecną *Pijalnię Jana i Józefa* (1929 – 1933).

Fot. 20. Pijalnia Jana i Józefa (1929 – 33), fot. autorki.

W okresie międzywojennym w Krynicy obserwujemy prężny rozwój turystyki górskiej oraz sportu. W roku 1928 wzniesiono stadion lodowy, dla rozwijającej się drużyny hokejowej, a w 1929 roku na Górze Parkowej wybudowano tor saneczkowy. W Krynicy odbywały się w latach 30. prestiżowe imprezy sportowe – coroczne Mistrzostwa Polski, a w 1935 roku Mistrzostwa Europy w saneczkarstwie. W 1931 roku w Krynicy zorganizowano Mistrzostwa Świata w Hokeju na Lodzie³⁴. W 1930 roku powstała w Krynicy skocznia narciarska, a w 1934 roku *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie* doprowadziło do wzniesienia schroniska górskiego na Jaworzynie Krynickiej.

W 1937 roku ruszyła Kolej na Górę Parkową. „Projekt wstępny trasy kolei został opracowany przez Biuro Projektów i Studiów Ministerstwa Komunikacji, zaś dostawcą i wykonawcą urządzeń mechanicznych, torów i wagonów została szwajcarska firma Ludwig de Rpll z Berna, natomiast dostawcą urządzeń elektrycznych i napędowych była firma Brown - Boveri³⁵. Kolej linowo-terenowa w Krynicy dopełniona została wartościowymi pod względem architektonicznym modernistycznymi budynkami górnej i dolnej stacji kolejki, a także obiektami małej architektury. Być może autorami budynków stacji kolejki byli Anna i Aleksander Kodeńscy, projektanci stacji Kolejki na Kasprowy Wierch.

³³ www.krynica.pl

³⁴ www.pkl.pl

³⁵ *ibidem*.

Fot. 21. Dolna stacja Kolei na Górę Parkową (1937), źródło ilustracji: www.wikipedia.org, fot. Jerzy Opiola.

W okresie międzywojennym Krynica zyskała uznanie w całym kraju, a także w Europie. Kulturalny wielonarodowościowy klimat ówczesnej Krynicy współtworzyli Polacy, Żydzi i Łemkowie. Gośćmi uzdrowiska bywali słynni politycy i osobistości świata kultury.

II Wojna Światowa.

Wybuch II Wojny Światowej hamuje rozwój Krynicy, a jej skutki na trwałe zmieniają kulturowy krajobraz uzdrowiska. Okupacja niemiecka wiązała się z zajęciem całego mienia uzdrowskiego i przekształceniem Krynicy w kurort dla niemieckich oficerów. Mieszkańcy Krynicy w czasie II Wojny Światowej żyli w ciągłym poczuciu zagrożenia. Na przymusowe roboty do Niemiec wywieziono 550 osób. Większość krynickich Żydów zginęła podczas Holocaustu.

Fot. 22. Tablica pamiątkowa w Bełżcu, źródło ilustracji: www.sztetl.org.pl.

W czasie II Wojny Światowej zniszczono wiele budynków willowych, szkołę przebudowano na kasyno, rozgrabiono biblioteki, zniszczono pomnik Piłsudskiego³⁶.

³⁶ www.krynica.pl

Architektura powojennej Krynicy.

Po II Wojnie Światowej w Polsce zmienia się ustrój. Prywatne nieruchomości – wille, pensjonaty i hotele Krynicy podobnie jak w innych uzdrowiskach zostają odebrane właścicielom i przechodzą na własność państwa. Dla wielu obiektów brak pierwotnych właścicieli oznacza powolne niszczenie.

Podkreślić należy, iż Krynica powojenna posiadała już skryształizowany układ urbanistyczny, a także główne obiekty architektoniczne związane z funkcją uzdrowską³⁷. W roku 1957 utworzono w Polsce tzw. Fundusz Wczasów Pracowniczych, dzięki któremu obywatele socjalistycznej ojczyzny mogli masowo korzystać z elitarnych dotąd uzdrowisk. Ma to doniosły wpływ na liczbę kuracjuszy, co z kolei wpływa na rozwój nowego typu obiektów architektonicznych. Powstają w tym czasie wielokubaturowe sanatoria, których skala niejednokrotnie wielkomięjska, przytłaczała istniejącą w sąsiedztwie zabudowę³⁸. Jedną z pierwszych powojennych realizacji w Krynicy było Sanatorium Silesia z 1963 roku, autorstwa arch. Stanisława Spyt i arch. Zbigniewa Mikołajewskiego³⁹.

Fot. 23. Sanatorium Silesia – obecnie Damis (1963), arch. Stanisław Spyt i arch. Zbigniew Mikołajewski, źródło ilustracji: www.krynica.damis.pl

Usytuowanie nowych obiektów na stokach – głównie z uwagi brak miejsca w dolinie, a także ze względu na walory widokowe, powodowało, iż były one eksponowane w perspektywie uzdrowiska. Starano się nadać niektórym sanatoriom formę nawiązującą do krajobrazu. Przykładem może być między innymi Sanatorium „Budowlani” – obecnie „Panorama”, autorstwa arch. Mieczysława Gliszczyńskiego, ukończone w 1972 roku. Inne duże sanatoria tego okresu to: „Leśnik – Drzewiarz”, „Walcownik”, „Continental” oraz „Pegaz”.

³⁷ J. Włodarczyk, op. cit., s. 116.

³⁸ E. Węclawowicz – Biłska, *Uzdrowiska polskie. Zagadnienia programowo-przestrzenne*, Kraków 2008, s. 134.

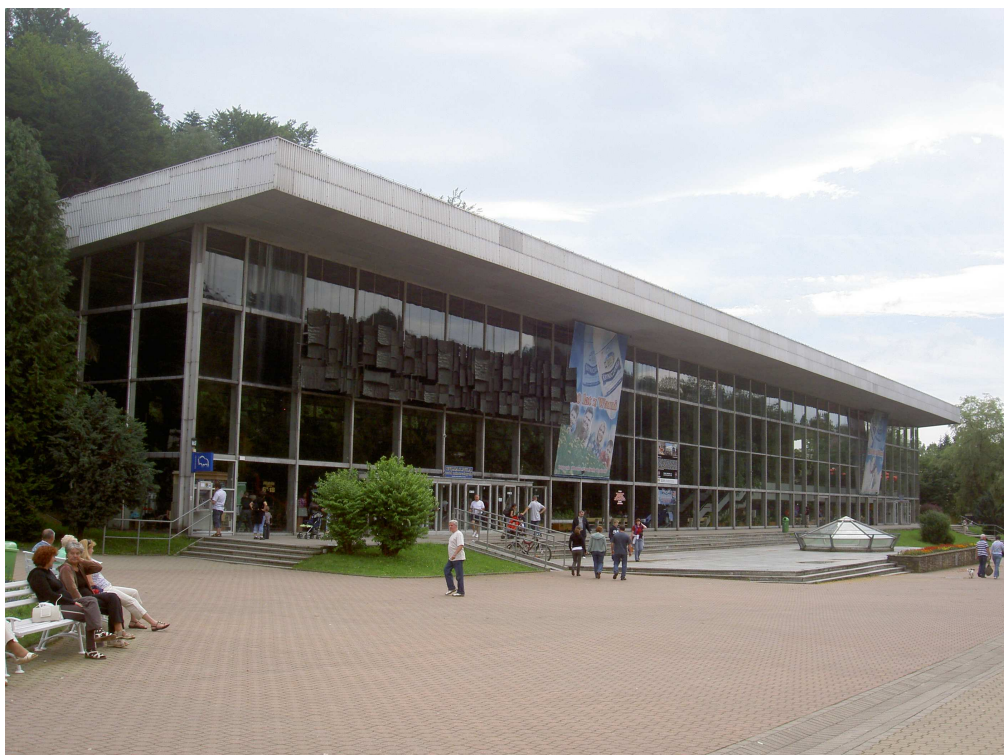
³⁹ E. Węclawowicz – Biłska, *Mieszkać w uzdrowisku*, Czasopismo Techniczne PK, z.-1-A/2007, s. 190.

Fot. 24. Sanatorium Budowlani – obecnie Panorama (1972), arch. Mieczysław Gliszczyński, źródło ilustracji: www.krynica.org.pl

Po wojnie rozbudowano także obiekty sportowe – boiska i korty tenisowe. Wybudowano wiele innych obiektów utrzymanych głównie w nurcie powojennego modernizmu, między innymi Kino – Teatr Jaworzyna oraz Dom Towarowy Perła.

Prestiżową inwestycją w powojennej Krynicy był budynek *Nowej Pijalni* wzniesiony w roku 1971, autorstwa arch. Stanisława Spyt i arch. Zbigniewa Mikołajewskiego. *Nowa Pijalnia* była w tym czasie największym obiektem tego typu w Europie.

Fot. 25. Nowa Pijalnia (1971), arch. Stanisław Spyt i arch. Zbigniew Mikołajewski, fot. autorki.

Lapidarna bryła o stalowej konstrukcji i szklanych ścianach, do której doprowadzono większość krynickich źródeł, mieści ogród zimowy, część handlową i wystawienniczą oraz salę koncertową na 350 miejsc. Wnętrze Pijalni urozmaica dekoracją ceramiczną autorstwa Krystyny Zgud – Strachockiej, autorki mozaiki w hotelu Cracovia, wewnątrz oraz zewnętrznej dekoracji ściennej Kina Kijów w Krakowie⁴⁰.

Jak podkreśla prof. Janusz Włodarczyk *Nowa Pijalnia* stanowi „interesujący przykład eksponowania wnętrza i podkreślenia jego znaczenia, oglądanego przez w pełni przeszkloną ścianę, całkowicie neutralną. Wydobyte zostało to co jest w architekturze głównie istotne, czyli wnętrze, przy tym wnętrze wypełnione piętrzącą się zielenią. Ten ważny dla Krynicy, udany obiekt architektoniczny oczekuje, jak sądzę, na rzetelny remont z wymianą dachu i elewacji, czyli w zasadzie całego „opakowania” wewnętrznej przestrzeni, czyli (archi)tektury. Dała tu o sobie znać w sposób szczególny zła z zasady jakość sztuki budowlanej tamtych czasów, jak i w innych przypadkach z reguły poważnie ustępująca wykonawstwu okresu międzywojnia”⁴¹. Po 40 latach od momentu realizacji, w roku 2010 obiekt znalazł się na kartach „Atlasu dóbr kultury współczesnej” wydanego przez Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego. Pozostaje mieć nadzieję, iż planowana modernizacja budynku, przeprowadzona zostanie z uwzględnieniem praw autorskich projektantów, a także w poszanowaniu tej wybitnej powojennej realizacji – z zachowaniem charakteru *Nowej Pijalni*.

Okres powojenny w Krynicy to także czas powstawania wielkomiejskich w charakterze i skali osiedli mieszkaniowych dla stałych mieszkańców uzdrowiska, głównie związanych z obsługą sanatoriów⁴². W Krynicy takimi założeniami są osiedla XX-lecia oraz Słotwiny, a także chaotycznie rozwijająca się zwłaszcza na obrzeżach zabudowa jednorodzinna, niejednokrotnie przemieszana z zabudową zagrodową⁴³.

Polityka przestrzenna powojennych uzdrowisk polskich prowadzona była na szczeblu krajowym, a także regionalnym – plany województw oraz w skali planowania miejscowego uzdrowisk. Większość przedsięwzięć urbanistycznych i architektonicznych w przestrzeni uzdrowisk polskich w tym czasie podobnie jak przed wojną poprzedzona była konsultacjami i konkursami TUP i SARP⁴⁴.

Po transformacji ustrojowej do dnia dzisiejszego.

W roku 1990 powołano w Krynicy demokratyczny samorząd. Równocześnie był to okres przemian we wszystkich dziedzinach życia – także w sferze kultury, a w tym architektury.

Szybkiej interwencji wymagał stan środowiska przyrodniczego i poziom zanieczyszczenia powietrza w uzdrowiskach. Po odpowiednich zmianach legislacyjnych rozpoczęto starania o poprawę sytuacji i dostosowanie miejscowości uzdrowiskowych, w tym także Krynicy, do nowych wymogów cywilizacyjnych – ekologii i ochrony środowiska.

Zmieniła się sytuacja związana z nakładami socjalnymi na lecnictwo, co wpłynęło na liczbę kuracjuszy i kształtuje nadal profil społeczny gości uzdrowiska, poszerzając grono odwiedzających o miłośników sportu i turystyki, a także wczasowiczów.

W roku 1997 ruszyła Kolej Gondolowa na Jaworzynę Krynicką, a w 1998 roku ukończono halę widowiskowo-sportową – miejsce ważnych światowych rozgrywek hokejowych. Także słynne cykliczne imprezy – Festiwal im. Jana Kiepury oraz Forum Ekonomiczne, wpływają na popularność współczesnej Krynicy.

Po roku 1989 wzniesiono w uzdrowisku wiele nowych obiektów związanych z funkcją wypoczynku, a wśród nich Hotel Krynica oraz Prezydent. Powstają także obiekty typu SPA – przykładem może być Hotel SPA dr Ireny Eris.

Liczne obiekty poddano przebudowie czy rozbudowie, głównie w związku ze zmianą funkcji lub modernizacją. Wśród nich znajdują się cenne przykłady architektury międzywojennej i powojennej. Niestety nie figurując w rejestrze zabytków, obiekty te często

⁴⁰ J. Nowicka, *Sztuka ceramiczna spod Wawelu*, www.rp.pl

⁴¹ J. Włodarczyk, op. cit., s. 116 - 117.

⁴² E. Węclawowicz – Bilka, *Mieszkać w uzdrowisku*, Czasopismo Techniczne PK, z.-1-A/2007, s. 191.

⁴³ E. Węclawowicz – Bilka, *Uzdrowiska polskie. Zagadnienia programowo-przestrzenne*, Kraków 2008, s. 134.

⁴⁴ E. Wysocka, *Kształtowanie przestrzenne uzdrowisk w Polsce*, Warszawa 1981.

poddawane są niewłaściwym przekształceniom ze strony współczesnych. Wątpliwości wzbudza przebudowa Oficerskiego Domu Wypoczynkowego, autorstwa prof. Adolfa Szyszko-Bohusza oraz rozbiórka XIX-wiecznego budynku Hydropatii, a także niepewne losy wymagającej remontu Nowej Pijalni, będącej jednym z najwybitniejszych obiektów powojennego modernizmu w Polsce⁴⁵.

Konstruktywną wydaje się dzisiaj rola planowania przestrzennego – Planów Miejscowych, które poprzez odpowiednie zapisy prawa lokalnego, pozwalają wpływać na kształt architektury i przestrzeni urbanistycznej, dając szansę skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego naszych uzdrowisk, co z kolei pozwala na zrównoważony rozwój miejscowości oraz poszanowanie i zachowanie wartościowej architektury⁴⁶. Ma to znaczenie dla tożsamości Krynicy – Zdrój, a także dla atrakcyjności uzdrowiska w przyszłości.

Obecnie dziedzictwo architektoniczne Krynicy, podobnie jak i innych uzdrowisk, podlega procesowi komodyfikacji⁴⁷. Cenne obiekty architektoniczne postrzegane są coraz częściej jako towar, który ma służyć jedynie inwestorowi jako potencjalne źródło zysku. Pierwotna warstwa estetyczna obiektów podlega relatywizmowi gustów współczesnych – decydentów i użytkowników. Tymczasem jakość architektoniczna obiektów o funkcji publicznej - uzdrowskiej czy turystycznej, ma ogromne znaczenie dla popularności poszczególnych budynków – hoteli, pensjonatów, ale także dla popularności całego uzdrowiska, stanowiąc największą wartość.

Wysoki poziom estetyki architektonicznej i ładu urbanistycznego w przestrzeni uzdrowisk nabiera szczególnego znaczenia od czasu włączenia Polski w struktury Unii Europejskiej. Architektura, a szerzej krajobraz kulturowy stanowi fundament powodzenia i sukcesu miejscowości wypoczynkowych w Europie Zachodniej. Polskie uzdrowiska muszą sprostać konkurencji – także, a może przede wszystkim w sferze kulturowej. Tymczasem obecny w Polsce od wielu lat brak ciągłości w ostatnich dekadach owocował chaosem przestrzennym, widocznym zwłaszcza w miejscowościach o wysokich walorach przyrodniczych i kulturowych, jakimi są uzdrowiska.

Ambicją władz lokalnych jest „przekształcenie Krynicy w wielofunkcyjny kurort, w którym wzajemnie będą się uzupełniać lecznictwo uzdrowskie, turystyka, sport i rekreacja, a także promocja kultury i ekologii”⁴⁸. W tym kontekście znaczenia nabiera świadomość potencjału Krynicy – cennych obiektów architektonicznych oraz czytelnego układu urbanistycznego, a także bogactw naturalnych, zwłaszcza źródeł wód mineralnych i terenów zielonych. Istotne wydaje się czerpanie z obecnych w przeszłości wzorców zarządzania ogólnonarodowym dobrem społecznym, jakim jest dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe uzdrowiska Krynica - Zdrój, wraz z należytą ochroną układu urbanistycznego, a także ochroną poszczególnych obiektów architektonicznych. Owe wzorce zarządzania wiążą się przede wszystkim z rozwojem uzdrowiska w oparciu o Studium i Plan Miejscowy. To nade wszystko powrót do konkursów architektonicznych, szeroka interdyscyplinarna dyskusja władz lokalnych ze środowiskami naukowymi i specjalistami z wielu dziedzin.

Jak powiedział arch. Romuald Gutt „pamiętać winniśmy, że tworzymy wartości nieprzemijające, dzieła, które nas przeżyją – a to zobowiązuje”⁴⁹.

⁴⁵ www.rp.pl/artukul/431222 Slyn...zagrozona.html

⁴⁶ M. Gała-Walczowska, *Rola planowania przestrzennego w ochronie dziedzictwa architektury modernistycznej uzdrowisk Małopolski*, Czasopismo Techniczne PK, z.2-A/2009, s. 131-135.

⁴⁷ Por. J. Purchla, *Dziedzictwo a transformacja*, Kraków 2005.

⁴⁸ www.krynica.pl

⁴⁹ *Fragmenty stuletniej historii 1899 – 1999*, Warszawa 2000, t. I, s. 244. Za: T. Barucki, *Architekci polscy o architekturze 1909-2009*, Warszawa 2009, s. 69.